

УДК 341.645(4):341.231.14]:341.645.2(4-672EU)(091)

Оригинални научни рад
DOI: 10.46793/Pescanik25.201C

Др Весна Ђорић¹, виша научна сарадница
Александар Михајловић², истраживач сарадник
Институт за упоредно право (Београд)
Србија

ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ НА ОДНОС ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА И СУДА ПРАВДЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Апстракт: Анализа развојних етапа изградње усклађеног система заштите људских права у Европи је усмерена на правни аспект њихове еволуције употребом, између осталог, историјскоправног и упоредноправног метода. У раду ће се најпре представити проширење надлежности Суда правде ЕУ и Европског суда за људска права, као и на који начин су они покушали да спрече развој неусаглашене заштите људских права у Европи. Након тога, представиће се напори који су предузимани на путу реализације идеје приступања ЕУ, тачније некадашње Европске заједнице Европској конвенцији, који до сада нису дали очекиване резултате. Због поновног актуелизовања питања приступања ЕУ Европској конвенцији, битно је осврнути се на досадашње напоре који су чињени на путу изградње усаглашености у европском поретку заштите људских права у циљу што свеобухватнијег сагледавања проблема који и даље нису превазиђени, као и извлачења закључака из досадашњих искустава.³

Кључне речи: Суд правде ЕУ, Европски суд за људска права, Европска конвенција, приступање, усаглашавање, људска права

¹ *v.coric@iup.rs*, ORCID: 0000-0003-4240-7469; Vesna Ćorić, Institute of Comparative Law (Belgrade), Serbia

² *mihajlovic@iup.rs*, ORCID: 0000-0001-8309-7896; Aleksandar Mihajlović, Institute of Comparative Law (Belgrade), Serbia

³ Ово истраживање је настало у оквиру научноистраживачког рада Института за упоредно право који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години (евиденциони број: 451-03-66/2024-03/200049 од 05. 02. 2024). Основу за писање овог рада представља истраживање које је коауторка др Весна Ђорић спровела у оквиру припреме израде своје докторске дисертације „Однос Европског суда правде и Европског суда за људска права” која је одбрањена на Правном факултету Универзитета у Београду 2013. године (УДК: 341.645(4)).

1. Увод

Проблематика односа Суда правде Европске уније и Европског суда за људска права заокупља пажњу међународне заједнице већ деценијама. Питање односа између два европска наднационална суда се превасходно разматрала у контексту утврђивања степена усаглашености између судског система Европске уније (у даљем тексту: ЕУ) и судског система установљеног Европском конвенцијом о људским правима (у даљем тексту: Европска конвенција). Усаглашеност судске праксе два наднационална суда сматра се значајном темом због тога што је реч о два суда чија се територијална надлежност преклапа, а оба су надлежна да суде у случају наводних повреда људских права. Битно је имати у виду да је Европски суд правде (у даљем тексту: ЕСП) променио име у Суд правде Европске уније (у даљем тексту: Суд правде ЕУ) изменама које је увео Уговор из Лисабона, који је ступио на снагу 1. јануара 2009. године, те да ће се стога у овом раду употребљавати оба назива. Поред тога, иако је рад превасходно усмерен на приближавање два наднационална суда, у раду се анализира и пракса Европске комисије за људска права, будући да је она заједно са Европским судом за људска права (у даљем тексту: Европски суд) чинила првобитни систем заштите све до ступања на снагу Протокола бр. 11 уз Европску конвенцију, 1. новембра 1998. године, којим се укинула Европска комисија за људска права као парасудски орган.⁴

Иако се сваки облик неусаглашености судске праксе два наднационална суда увек негативно одражава на правну сигурност појединаца у европском систему заштите људских права, штетни утицај неусаглашених јуриспруденција је нарочито изражен у ситуацијама када се јави у областима где постоји преклапање надлежности два суда.⁵ Имајући у виду да је временом дошло до проширења области преклапања надлежности два суда, не чуди што се у доктрини и даље заговара достизање усаглашености између њихових јуриспруденција, као предуслов за развој ефикасног, усклађеног и свобухватног система заштите људских права у Европи.

На опасности од развоја неусаглашене праксе у оквиру различитих наднационалних судских система указује Комисија за међународно право Уједињених нација у оквиру извештаја који се бави проблемом фрагментације међународног права из 2006. године.⁶ На путу сузбијања даљег развоја европске

⁴ И. Крстић, Т. Маринковић, *Евројско људско људских људска права*, Савет Европе, Београд, 2016, 32.

⁵ С. Turner, "Human Rights Protection in the European Community: Resolving Conflict and Overlap between the European Court of Justice and the European Court of Human Rights", *European Public Law*, 5(3), 1999, 453.

⁶ Ради се о извештају Студијске групе под називом „Фрагментација међународног права: тешкоће које проистичу из диверсификације и експанзије међународног права”, који је разматран као документ А/ CN.4/L.682, на 58. Заседању Комисије за међународно право из 2006. године. Извештај је праћен Додатком у којем је садржан Нацрт Закључка радова студијске групе, који се води као документ А/CN.4/L.682/Add.1. Комисија за међународно право је наведени Извештај и Закључке примила к знању и доставила Генералној скупштини Уједињених нација, наведено према Б. М.

фрагментације, која представља битан аспект проблематике фрагментације међународног права, у литератури су се предлагали различити методи, од којих је институционализовање односа између два суда путем приступања ЕУ Европској конвенцији окупило највећи број присталица у доктрини.⁷ Ступањем на снагу Уговора из Лисабона 1. јануара 2009. године, члан 6. став 2. Уговора о Европској унији (у даљем тексту: УЕУ) формулише јасан правни основ за приступање ЕУ Европској конвенцији, те дата тематика поново добија на актуелности.

Предвиђено приступање се међутим још увек није реализовало, а дато питање је поноводобило на значају у марту 2023. године будући да је, закључењем преговора на техничком нивоу у оквиру „Групе 46 + 1” која окупља све државе чланице Савета Европе и ЕУ, начињен додатни корак ка приступању ЕУ Европској конвенцији.⁸ Због поновног актуелизовања питања приступања ЕУ Европској конвенцији, у овом раду пружиће се историјски осврт на развој два европска наднационална суда која су надлежна за заштиту људских права у циљу сагледавања проблема који су у прошлости онемогућавали успостављање јединственог и ефикасног система заштите људских права у Европи, како би се спречила поновна примена старих решења.

Анализа развојних етапа у односима два суда, биће усмерена на правни аспект њихове еволуције употребом, између осталог, историјскоправног и упоредноправног метода. У раду ће се најпре представити проширење надлежности два суда и на који начин су судови покушали да спрече развој неусаглашене заштите људских права у Европи. Такво поступање судова се оцењују као покушај спровођења метода *de facto* приступања. Реч је о методу, који је уз метод приступања био заговаран у литератури као начин успостављања усклађене заштите људских права у Европи.⁹ Након тога, представиће се напори који су предузимани на путу успостављања механизма приступања ЕУ, тачније некадашње Европске заједнице Европској конвенцији, који до сада нису дали очекиване резултате.

Ракић, „Фрагментација међународног права и европско право – на Западу нешто ново”, *Анали ПФБ*, 1, 2009, 12.

⁷ Види између осталог: D. Thym, “Charter of Fundamental Rights: Competition of Consistency of Human Rights Protection in Europe”, *Finnish Yearbook of International Law*, 11, 2002, 35–36; D. Spielmann, “Human Rights Case Law in the Strasbourg and Luxembourg Courts: Conflicts, Inconsistencies, and Complementarities”, In: *The EU and Human Rights*, (eds. P. Alston, M. R. Bustelo, J. Heenan), Oxford University Press, New York, 1999, 762; L. Wildhaber, “The ECHR and International Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, 56(2), 2007, 228–230.

⁸ Delegation of the European Union to the Council of Europe, Major progress on the path to EU accession to the ECHR: Negotiations concluded at technical level in Strasbourg, 31. 03. 2023, https://www.eeas.europa.eu/delegations/council-europe/major-progress-path-eu-accession-echr-negotiations-concluded-technical-level-strasbourg_en?s=51. приступ: 15. 09. 2024.

⁹ O. De Schutter, O. L’Hoest, „La Cour européenne des Droits de l’Homme juge du droit communautaire: Gibraltar, L’Union européenne et la Convention Européenne des Droits de l’Homme”, *Cahiers de Droit Européen*, 1–2, 2000, 207.

2. Постепено проширење и укрштање надлежности два европска наднационална суда

Настанак два наднационална суда који ће бити надлежни за заштиту људских права није био унапред планиран. У време оснивања Савета Европе, тачније 1949. године, очекивало се да ће он изградити водећи облик европске регионалне интеграције, те се није могло предвидети његово ривалство у судском домену са другим наднационалним судским органима. С друге стране, из угла комунитарног поретка, тај сусрет се такође, током прве деценије деловања ЕСП, није могао наслутити.¹⁰

ЕСП је, наиме, све од свог оснивања 1952. године па до почетка седамдесетих година двадесетог века одбијао да штити основна људска права пре свега због тога што није постојао у том погледу јасан правни основ. Такве одредбе нису садржане у Уговору о Европској заједници за угаљ и челик (у даљем тексту: Уговор о ЕЗУЧ) који се такође назива и Париски уговор, а којим је установљен ЕСП, као ни у Римским уговорима, којима су основане Европска економска заједница и Европска заједница за атомску енергију, а који су били потписани пет година касније, тачније 1957. године у Риму. Поред тога, Заједница је била перципирана преваходно као облик економске интеграције.¹¹ Од Оснивачких уговора једино је нацрт Уговора о стварању Европске политичке заједнице садржао изричит правни основ за заштиту основних људских права у комунитарном поретку, али он никада није био усвојен.¹² И поред тога што се сусрет два наднационална суда описује као „неочекиван” од стране дела научне мисли,¹³ битно је имати у виду да су, већ на самом почетку, била изнета прва упозорења у том погледу, о чему ће бити речи у наредним редовима. Након тога, приступиће се еволутивној анализи приближавања два суда.

2.1. Прва упозорења на опасност од настанка европске фрагментације

Већ у почетним годинама формирања Савета Европе и ЕЗУЧ, чула су се прва упозорења по питању проблема до којих може да доведе умножавање европских организација. Наиме, током успостављања ЕЗУЧ указивано је, а у оквиру тек оформљеног Савета Европе, на опасности које носи настанак нових облика европских интеграција по изградњу европског јединства и њихову усклађеност.

¹⁰ L. Scheeck, “The Relationship between the European Courts and Integration through Human Rights”, *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 65, 2005, 925.

¹¹ Види између осталог: пресуда у предмету бр. 1/58, *Stork v. High Authority*, од 4. фебруара 1959. године, ECR 1959, 17; A. Arnulf, *The European Union and its Court of Justice*, Oxford EC Law Library, Oxford 2006, 337.

¹² М. Вучић, „Европско правосудно раскршће – Однос између Европског суда правде и Европског суда за људска права у светлу Лисабонског уговора”, *Евројско законодавство*, 37–38, 2011, 309.

¹³ М. Вучић, н.д., 309; L. Scheeck, “The Relationship between” ..., 843–854.

Ради се о иницијативама Саветодавне скупштине Савета Европе, као и накнадно изложеном Идновом плану, који су се јавили као реакција на представљање Шумановог плана, 9. маја 1950. године. Њима се предлагало инкорпорисање ЕЗУЧ у оквир Савета Европе.¹⁴

Иако је план Идна, шефа британске дипломатије, изнет, у тренутку док ЕЗУЧ још увек није била до краја успостављена, испоставило се да је стигао прекасно и био је одбачен. Тачније, био је поднет након потписивања Уговора о ЕЗУЧ, али пре његовог ступања на снагу. Упркос томе што је оцењена закаснелом, иницијатива Идна представља значајан и далековид покушај, будући да нуди решења којима су се настајали избећи проблеми евентуалног дуплирања и преклапања европских тела.¹⁵

Другим речима, овим иницијативама настојало се заобићи формирање више неповезаних наднационалних тела чија се територијална надлежност преклапа како би се отклонила могућност за појаву ривалства између европских организација, као и настанка правне несигурности и маргинализовања улоге Савета Европе, а самим тим и Европске комисије за људска права а касније и Европског суда. У ту сврху, Идн је предлагао ремоделирање Савета Европе, како би он задржао централну улогу у развоју европског интеграционог процеса. Стога би ЕЗУЧ, као и све будуће организације сличног типа, традало да буду подведене, у мери у којој је то могуће, под институционални оквир Савета Европе. Иако представљени предлози нису прихваћени, пре свега, због противљења шесторице и Жан Монеа (*Jean Monnet*), изложене иницијативе остаће упамћене као зачетнице идеје приступања у то време, још увек неоформљене ЕЗУЧ, тек успостављеном Савету Европе.¹⁶

2.2. Еволуција праксе и измене надлежности два наднационална суда

Будући да представљени предлози за ремоделирање Савета Европе нису прихваћени, два наднационална судска система су у наредним деценијама прошлога века почели да се одвојено развијају, сваки следећи, при томе, своју сопствену путању. Међутим, те путање су током последњих пет деценија почеле да се приближавају и делимично укрштају, услед истовременог развоја два суда,

¹⁴ Ентони Идн је свој план изнео на десетом заседању Комитета министара Савета Европе, одржаном 19. марта 1952. године. Његов план није био усамљен будући да су му претходиле и иницијативе Саветодавне скупштине Савета Европе изложене путем Резолуција 1. и 4. из 1950. године, као и предлози садржани у Глави VII Нацрта новог Статута Савета Европе. Видети Б. М. Ракић, *За Европу је њојредно време, о њреурањеном њокушају усјосјављања евројске њолијичке ињјерације*, Правни факултет, Центар за издаваштво и информисање, Београд, 2009, 193–203; D. Dinan, *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2005, 11–15.

¹⁵ Исто, 201–207.

¹⁶ Исто, 202–211.

који се превасходно испољавао у постепеном проширивању њихове надлежности. Део доктрине је тај сусрет описао као неочекиван.¹⁷

Такво виђење на први поглед делује неутемељено ако се узме у обзир вишедеценијско постепено приближавање два суда које се огледало у сукцесивном проширивању њихове надлежности, као и рана упозорења на постојање опасности од настанка две европске организације по изградњу европског јединства. Међутим, с друге стране, у прилог „неочекиваности” датог сусрета говори превасходно чињеница да првобитни правни оквир није наговештавао могућност њиховог приближавања. Наиме, у првим деценијама по њиховом оснивању ни један од судова није био надлежан да пресуђује о повредама људских права на нивоу комунитарног права, те је могућност преклапања њихових надлежности била искључена. Другим речима, у то време, Оснивачки уговори нису предвиђали надлежност ЕСП да штити основна људска права на комунитарном нивоу, док, с друге стране, Европски суд није био овлашћен да формално врши спољну контролу мера комунитарних институција, будући да тадашње Европске заједнице, а касније ни ЕУ нису биле уговорнице Европске конвенције.

Поред тога, карактери и циљеви датих судских система, као и методе њиховог деловања указивале су на значајне различитости, те нису говориле у прилог предстојећег сусрета који је довео до преклапања надлежности. Док Европски суд искључиво суди у области људских права, ЕСП се није сматрао судом специјализованим за људска права, већ је био првобитно усредсређен на подржавање процеса економских интеграција.¹⁸ Како би се што свеобухватније сагледало приближавање два суда, тј. постепено ширење њихових надлежности које је довело до преклапања и настанка неусаглашених јуриспруденција, прво ће се укратко приказати проширивање надлежности некадашњег ЕСП кроз процесуирање повреда људских права, а након тога и развој праксе Европског суда релевантне за однос два суда.

2.2.1. Проширивање надлежности Европског суда њравде кроз процесуирање повреда људских њрава

Све до краја шездесетих година двадесетог века, ЕСП је одбијао да основа права третира као извор комунитарног права. То се објашњавало како одсуством јасног правног основа у самим Оснивачким уговорима, тако и превасходно економским карактером европских интеграционих процеса. Крајем шездесетих година прошлог века је, по први пут, одступио од тог става признајући људска права као део комунитарних општих правних начела. Све до почетка осамдесетих вршио је једино контролу усклађености мера органа Европске заједнице са основним правима као општим правним начелима, да би у том периоду по-

¹⁷ М. Вучић, н.д., 308–309.

¹⁸ L. Scheeck, “The Relationship between” ..., 835–853.

чео да постепено шири своју надлежност приступајући и оцени усклађености националних мера којима се спроводи комунитарно право са основним правима. У циљу што потпунијег сагледавања еволуције надлежности ЕСП по питању пружања заштите људским правима, у наредним редовима биће засебно представљене две основне етапе на путу успостављања надлежности садашњег Суда правде ЕУ у домену заштите људских права.

2.2.1.1. Прва етапа – контрола усклађености мера органа Европске заједнице са основним правима као општим правним начелима

ЕСП је 1969. године у случају *Штаогер*, по први пут, признао основна људска права као део општих правних начела Европске заједнице којима је дужан да обезбеди правну заштиту.¹⁹ Све до краја осамдесетих година прошлог века, ЕСП је потврђивао у основи исти став вршећи једино контролу усклађености комунитарних мера са основним правима као општим начелима комунитарног права, док националне мере држава чланица када оне поступају у области примене комунитарног права нису биле подвргаване оцени усклађености са основним правима у комунитарном поретку.²⁰ Међу предметима у којима је ЕСП контролисао мере институција ЕУ по питању њихове усклађености са основним правима, у прво време, издвајају се по важности за успостављање односа између два суда пресуде у предметима *Нолд* и *Руџили*.

Пресуда у случају *Нолд* значајна је, између осталог, због тога што се у њој, по први пут, упућује на Европску конвенцију, тачније на „различите међународне споразуме, укључујући посебно Европску конвенцију [...] који садрже смернице којих би се требало придржавати у оквиру комунитарног права”.²¹ Поред тога, пресуда у предмету *Руџили* значајна је у погледу еволуције односа између Европског суда и ЕСП, будући да се у њој, по први пут, конкретизује начелно упућивање на Европску конвенцију, посредством експлицитног позивања на њене поједине чланове.²² Након пресуде у случају *Руџили*, ЕСП је наставио, у низу случајева, да пружа заштиту основним људским правима, уз позивање на одредбе Европске конвенције.²³ Упркос несумњивим помацима, у

¹⁹ Одлука у предмету бр. 26/69, *Stauder v. City of Ulm*, од 12. фебруара 1969. године, ECR 1969, 419, пара. 7.

²⁰ D. Spielmann, op. cit., 763.

²¹ Пресуда у предмету бр. 4/73, *Nold KG v. Commission*, од 14. маја 1974. године, ECR 1974, пара. 12.

²² Пресуда у предмету бр. 36/75, *Roland Rutli v. Ministre de l'intérieur*, од 28. октобра 1975. године, ECR 1975, 01219, пара. 32.

²³ Види на пример пресуду у предмету бр. 222/84, *Marguerite Johnston v. Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, од 15. маја 1986, ECR 1986, 1651, пара. 2 и пресуда у предмету бр. 222/86, *Unectef v. Georges Heylens and Others*, од 15. октобар 1987. године, ECR 1987, 4117. У обе пресуде упућује се на чланове 6 и 13 Европске конвенције; A. Rosas, “Fundamental Rights in the Luxembourg and Strasbourg Courts”, in: *The EFTA Court: Ten Years on*, (eds. C. Baudenbacher, T. Orlygsson, P. Tresselt), Hart Publishing, Oxford, 2005, 172.

доктрини преовладава схватање да ЕСП у својој почетној пракси није пружио одговарајућу заштиту основним људским правима због тога што су се она третирали искључиво као средство за постизање других циљева, а не као самосталан циљ, као и због тога што се веома ретко позивао на Европску конвенцију.²⁴

2.2.1.2. Друга етапа – „озакоњење” поштовања основних права и ширење надлежности Европског суда правде у домену њихове заштите

У пракси ЕСП постепено се развијала тенденција све чешћег и експлицитнијег упућивања на одредбе Европске конвенције. Крајем осамдесетих година 20. века дошло је до великог напретка, ширењем домаћа контроле усклађености са основним правима и на националне мере, те су стандарди заштите основних права почели да се примењују и у погледу оцене усклађености националних мера држава чланица којима се спроводикомунитарно право, касније право ЕУ са основним правима.²⁵ Ову нову фазу одликује све интензивније приближавање суда посредством обостраног ширења њихових надлежности, као и кроз све експлицитније позивање ЕСП у својим пресудама на Европску конвенцију и праксу Европског суда, а у циљу уједначеног тумачења Европске конвенције.

Пресуде донете у случајевима код којих се ЕСП позивао на одредбе Европске конвенције су значајно утицале на формулацију коју уводи Уговор из Мадрихта и којом се врши „озакоњење” поштовања основних права. Наиме, ЕУ се њиме обавезала да поштује основна права на начин на који су гарантована Европском конвенцијом и као што произилазе из уставних традиција заједничких државама чланицама, као општа начела права Заједнице.²⁶ У контексту приближавања надлежности два суда, потребно је имати у виду да је накнадним Уговором из Амстердама учињен значајан напредак у сфери јачања система европске судске заштите људских права будући да се установљава надлежност ЕСП за спровођење претходно поменути одредбе Уговора из Мадрихта.

С друге стране, поменуто „озакоњење” заштите људских права је повратно утицало на праксу ЕСП и његово све интензивније придавање значаја одредбама Европске конвенције. Следећи битан корак у погледу успостављања усклађеног тумачења Европске конвенције, представља пресуда у предмету *II Пројив С и Окружни савет Корнвала* донета 1996. године, у којој је ЕСП, по први пут, цитирао пресуду Европског суда.²⁷

²⁴ N. Foster, “The European Court of Justice and the European Convention for the Protection of Human Rights”, *Human Rights Law Journal*, 8, 1987, 270.

²⁵ E. Guild, G. Lesieur, *The European Court of Justice on the European Convention on Human Rights: Who Said What, When?*, Springer, London 1998, 89–93; A. Rosas, *op.cit.*, 171.

²⁶ Реч је о одредбама члана Ф. 2. Наслова 1. Уговора из Мадрихта.

²⁷ Видети пресуду у предмету бр. 13/94, *P v. S and Cornwall County Council*, од 30. априла 1996. године, ECR 1996, I-2143, пара. 16; T. Lock, “The ECJ and the ECtHR: The Future Relationship between the Two European Courts”, *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*, 8, 2009, 380.

И поред све чешћег позивања на одредбе Европске конвенције и пресуде Европског суда, ЕСП је у својим пресудама пропустио да јасно утврди своју дужност строгог повиновања одредбама Европске конвенције и пракси Европског суда. Уместо тога, он је флексибилно тумачио Европску конвенцију уз повремено ослањање на праксу Европског суда, те је своју учесталу *de facto* примену Европске конвенције и праксе Европског суда обазриво објашњавао тиме да он „по аналогiji” прибегава Европској конвенцији и пракси Европског суда, као и да Европска конвенција „представља извор инспирације”, и служи као „орјентир у правном поретку Европске уније”.²⁸ У доктрини се такав приступ ЕСП називао „индиректном применом Европске конвенције” посредством које се „доприносило одређивању садржине општих начела комунитарног права”.²⁹ И сама формулација Оснивачких уговора потврђује концепт „индиректне примене” Европске конвенције, јер истиче да се Европска конвенција примењује посредством општих начела права ЕУ.³⁰

С друге стране, у том периоду још увек није ступио на снагу Уговор из Лисабона којим се у Уговор о ЕУ уводи правни основ за приступање ЕУ Европској конвенцији, а самим тим и за успостављање институционалне хијерархије између два суда. Новинама које се уводе Уговором из Лисабона такође се правна снага Повеље ЕУ о основним правима изједначава са Оснивачким уговорима, што је имало веома ограничен значај за обликовање односа између два суда. У погледу основних права која су регулисана Европском конвенцијом и Повељом ЕУ о основним правима, значајни су чланови 52 и 53 Повеље којима се прописује да Европска конвенција представља минимални стандард заштите људских права у ЕУ, као и да је ограничење одређеног основног права из Повеље, које је гарантовано у оба инструмента, оправдано и могуће једино уколико је као такво допуштено и Европском конвенцијом. Даље, поједини аутори у прилог схватању да Повеља ЕУ о основним правима доприноси усклађивању праксе два суда наводе формулацију из њене преамбуле у којој се изричито упућује на судску праксу Европског суда.³¹

²⁸ M. A. Dauses, “The Protection of Fundamental Rights in the Community Legal Order”, *European Law Review*, 10(6), 1985, 398–401.

²⁹ L. Betten, N. Grief, *EU Law and Human Rights*, Longman, London, 1998, 62.

³⁰ L. Scheeck, “The Relationship between” ..., 855–856.

³¹ Тачније, у преамбули Повеље истиче се да се њоме реafirмишу „права која проистичу [...] посебно из [...] Европске конвенције, [...] судске праксе Суда правде и Европског суда”. Видети Charter of Fundamental Rights of the European Union, *Official Journal of the European Union* 2007/C 303/01, 14. 12. 2007.

2.2.2. Развој њраксе Евројској суда за људска њрава значајне за њрецизирање односа између два суда

Упркос томе што је ЕСП својим обазривим приступом, пре свега, кроз посредну примену Европске конвенције, настојао да очува своју пуну аутономију, Европски суд је постепено продирао у правни поредак ЕУ посредством одлука којима успоставља своју надлежност у погледу контроле усклађености аката ЕУ са одредбама Европске конвенције. Залажење Европског суда у правни поредак ЕУ, наступило је као својеврсна реакција на јачање прерогатива ЕУ и ширење области њеног деловања. Дакле, Европски суд је на постепено ширење надлежности ЕСП, одговарао истом мером – ширењем сопствених прерогатива и задирањем у правни поредак ЕУ.

У научним круговима се овакво „хегемонистичко” поступање Европског суда објашњава пре свега чињеницом да је прогресивним ширењем надлежности ЕУ и ЕСП, порастао и капацитет органа ЕУ да се јаве у улози „недодирљивих” кршиоца људских права зајемчених Европском конвенцијом. Они, дакле, услед одсуства надлежности Европског суда да врши контролу усклађености деловања органа ЕУ са одредбама Европске конвенције измичу правном санкционисању. Као други разлог за самоиницијативно проширење надлежности Европског суда истицало се да се ширењем надлежности ЕУ, аутоматски умањивао значај Европског суда, будући да је долазило до ограничавања његове надлежности у европском поретку заштите људских права. Наиме, ЕУ органи су доносили нове комунитарне прописе који су се примењивали на националном нивоу, уместо до тада важећих националних прописа, а који при томе нису подлежали контроли Европског суда у погледу саобразности са одредбама Европске конвенције. Тиме се значајно умањивао број националних прописа у погледу којих последња реч припада Европском суду.³² Укратко, од момента оснивања Европске економске заједнице, аутоматски се сужавала надлежност Европског суда по питању бројних области јавног деловања сваки пут када је долазило до ширења надлежности ЕУ.

Иако изложена објашњења сликовито описују мотиве којима се образлаже продор Европског суда у правни поредак ЕУ, сам сусрет два суда непосредно је омогућен тек захваљујући представкама које су почеле пристизати у Европски суд, а којима се захтевало испитивање усклађености комунитарних аката са стандардима из Европске конвенције. Дакле, тек поједине представке које су се крајем седемдесетих година почеле подносити Европском суду представљају непосредни повод који је омогућио његово залажење у комунитарни правни поредак. У наредним редовима представиће се кључни постулати и доктрине који су

³² P. van Dijk, “Comments to the Accession of the European Union/European Community to the European Convention on Human Rights”, 20 August 2007, 2–3, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/van_dijk_accession_echr/_van_dijk_accession_echr_en.pdf. приступ: 11. 08. 2024.

формирани током развоја праксе Европског суда, а који су утицали на обликовање односа између два суда. Најпре ће се укратко изложити начело имунитета организација и начело продужене одговорности држава уговорница Европске конвенције, а након тога, ће се анализирати утицај који је доктрина еквивалентне заштите извршила на домаћај начела продужене одговорности.

2.2.2.1. Начело имунитета организација

У предмету *Конфедерацијон франсез демократик ду правај* (у даљем тексту ЦФДТ), Европска комисија за људска права се, по први пут, суочила са питањем које се односи на правни поредак Европске заједнице, будући да се у њему оспоравала одлука ЕСП. Она се, у датом предмету, огласила персонално ненадлежном. Могућност непосредног оспоравања одлука ЕСП пред Европском комисијом за људска права је искључена истицањем неприхватљивости, односно истицањем да „акти Европске заједнице као такви не могу да се побијају пред Европском комисијом за људска права због тога што Европска заједница није Висока страна уговорница Европске конвенције”.³³ Такво становиште је касније упорно понављано у пракси Европског суда. У научним и стручним круговима тај став се назива начелом „имунитета организација” и заснива се на ставу да међународне организације имају одвојен међународноправни субјективитет и да их стога не обавезују међународне обавезе њихових чланица.³⁴

2.2.2.2. Начело продужене одговорности држава уговорница Европске конвенције о људским правима

Начело продужене одговорности постепено се развијало кроз праксу судских органа Савета Европе. Њиме се одступа од традиционалног постулата међународног јавног права, којим је било предвиђено да државе чланице међународне организације не могу да одговарају за акте или пропуштања тих организација због тога што поседују одвојени правни субјективитет у односу на дотичне организације.³⁵ Стога се оно веома постепено развијало и било је подвргавано на том путу бројним ограничењима. Тако се и увођењем доктрине еквивалентне заштите, која ће такође бити анализирана у оквиру овог дела,

³³ *Confédération Française Démocratique du Travail v. the European Communities, alternatively their Member States jointly and severally*, представка бр. 8030/77, одлука о прихватљивости од 10. јула 1978, пара. 3.

³⁴ J. Christoffersen, *Fair Balance, A Study of Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*, 2008, 779, [www.humanrights.dk/files/pdf/Disputats%20_Endelig%202008%2004%2017_%20\(2\).pdf](http://www.humanrights.dk/files/pdf/Disputats%20_Endelig%202008%2004%2017_%20(2).pdf). приступ: 10. 07. 2024.

³⁵ R. Wilde, “Enhancing Accountability at the International Level: The Tension Between International Organization and Member State Responsibility and the Underlying Issues at Stake”, *ILSA Journal of International & Comparative Law*, 12(1), 2006, 398–405.

настојала ограничити његова примена. Овакав приступ усмерен ка омогућавању контроле усклађености комунитарних мера са стандардима из Европске конвенције уз увођење начела продужене одговорности у литератури се назива покушајем реализације *de facto* приступања.³⁶

Начело продужене одговорности је тако названо да би се нагласило да „претходно преузете обавезе” држава уговорница имају „продужено дејство”, те морају да наставе да се поштују, без обзира на даља учлањења. У току његове еволуције услов постојања „претходно преузетих обавеза” је замењен формулацијом постојања „супротне међународне обавезе”, те је на тај начин начело продужене одговорности постало примењиво и у погледу „накнадно преузетих обавеза”. У наредним редовима ће се, најпре, представити основне развојне фазе начела продужене одговорности, а након тога ће се приступити анализи на који је начин појава доктрине еквивалентне заштите утицала на даљу егзистенцију овог начела.

Одлука у предмету *ЦФДТ* има вишеструки значај и обележава прву етапу развоја начела продужене одговорности. У њој се указује, по први пут, на апсолутну немогућност подношења представке против Европске заједнице и њених органа. Даље, Европска комисија за људска права се у овом случају, по први пут, нашла у прилици да заузме став у погледу могућности приписивања одговорности државама чланицама Европске заједнице за повреде Европске конвенције извршене актима Европске заједнице, односно њених органа. У овом предмету, захтев је био алтернативно поднет против Европске заједнице и њених држава чланица, узетих како колективно, тако и појединачно.³⁷

Њено резонување, међутим, у овом предмету по том питању је било веома штуро, те стога битно не доприноси разјашњавању ове проблематике. Она се огласила ненадлежном у погледу свих тужених, односно како у погледу одлучивања о одговорности држава чланица узетих појединачно, тако и колективно. У погледу искључења постојања колективне одговорности, навела је да је конструкција „колектива држава чланица Европске заједнице” непознат појам, док је испољила већи степен неодлучности приликом одлучивања о персоналној надлежности код утврђивања појединачних одговорности. Истакла је, између осталог, да се Француска, у том тренутку, још увек није обавезала да обезбеди у оквиру свог правног система право на подношење појединачних представки у случају наводне повреде Европске конвенције судским органима Савета Европе, те да је стога одбацила овај вид контроле аката Европске заједнице. Европска комисија за људска права је у накнадним случајевима који су се односили на Европску заједницу упорно остајала при овом становишту.³⁸

³⁶ R. Harmsen, “National Responsibility for European Community Acts under the European Convention on Human Rights: Recasting the Accession Debate”, *European Public Law*, 7, 2001, 625–649; J. Christoffersen, *op.cit.*, 325.

³⁷ L. Scheeck, “The Relationship between” ..., 857.

³⁸ L. Šaltinyte, “European Union Accession to the European Convention on Human Rights: Stronger

Следећу развојну етапу на путу приближавања два суда представља доношење одлуке у предмету *Етијен Теј иротив Француске*.³⁹ У том случају, Европска комисија за људска права развила је јаснији став у погледу могућности приписивања одговорности држава чланица Европске заједнице за акте Европске заједнице, налазећи да закључење нових међународних уговора не ослобађа државе чланице Европске заједнице претходно преузетих обавеза насталих закључењем Европске конвенције. Представка је у овом предмету проглашена неприхватљивом као очигледно неоснована, те се Европска комисија за људска права није ни упуштала у оцену усклађености конкретног акта са одредбама Европске конвенције.

Судски органи успостављени Европском конвенцијом су се у својој даљој пракси упорно држали изложене аргументације о претходно преузетим обавезама у погледу којих постоји продужена обавеза држава чланица, вероватно вођени тиме да је највећи број држава чланица Европске заједнице ратификовало Европску конвенцију пре Уговора из Рима.⁴⁰ Упркос томе што је начело продужене одговорности било уско постављено у предмету *Етијен Теј*, за његово шире тумачење, залагао се и део правне доктрине, позивајући се, при томе, на члан 30 Бечке конвенције о уговорном праву који указује на значај како ранијих, тако и каснијих уговора. Начело продужене одговорности је, постепено, кроз даљу праксу Европског суда значајно еволуирало, будући да је дошло како до прецизирања његовог значења, тако и до проширења граница његове примене.⁴¹

До тога је дошло у предмету *Мејјус*, којим почиње трећа развојна етапа начела продужене одговорности. Пресудом у предмету *Мејјус* прецизирана је област примене начела продужене одговорности, будући да се оно у том предмету односи искључиво на обликовање односа између поретка ЕУ и поретка установљеног Европском конвенцијом, док не задире у односе између других система. Поред тога, одступило се од раније установљеног услова да је спорна обавеза морала да буде преузета тек након потписивања Европске конвенције, већ је она могла настати и пре тог чина, те је ово начело, по први пут, усаглашено са чланом 30 Бечке конвенције о уговорном праву.⁴² Дакле, иако се пресудом у предмету *Мејјус*, с једне стране, шири област примене начела продужене одговорности, будући да се напушта концепт „претходно преузете обавезе”, с друге стране, применом доктрине еквивалентне заштите, домаћај и стварни значај датог начела се значајно умањују, о чему ће бити више речи у даљем раду.

Protection of Fundamental Rights in Europe”, *Jurisprudence*, 120(2), 2010, 186.

³⁹ *Etienne Tête v. France*, представка бр.11123/84, одлука о прихватљивости од 09. септембра 1987.

⁴⁰ L. Scheeck, “The Relationship between” ..., 858.

⁴¹ A. Bultrini, „La Responsabilité des Etats Membres de l’Union européenne pour les Violations de la Convention Européenne des Droits de l’homme imputables au Système communautaire”, *Revue Trimestrielle des Droits de l’homme*, 1, 2002, 23.

⁴² *Matthews v. the United Kingdom*, представка бр. 24833/94, пресуда од 18. фебруара 1999, пара. 33.

2.2.2.3. Утицај доктрине еквивалентне заштите на еволуцију начела продужене одговорности

Одлука у предмету *Мелчерс* из 1990. године била је револуционарна, будући да у дотичном случају Европска комисија за људска права, по први пут, уводи доктрину еквивалентне заштите која је значајна за дефинисање односа између два система. У предмету *Мелчерс*, Европска комисија за људска права је пошла од свог ранијег става, заузетог у случајевима *Кан ѿројив Немчаке* и *Икс ѿројив Немчаке*, поново истакавши да се преносом овлашћења на нову међународну организацију нужно не искључује одговорност државе предвиђена одредбама Европске конвенције у погледу вршења пренетих овлашћења.⁴³ Наиме, она налази да не постоји надлежност судских органа установљених Европском конвенцијом уколико је обезбеђен еквивалентни ниво заштите у оквиру друге организације, те је представку прогласила неприхватљивом *ratione materiae*.⁴⁴ Европска комисија за људска права, у конкретном случају, закључак о постојању еквивалентне заштите основних права у систему Европске заједнице заснива на томе да је у оквиру система Европске заједнице пружена адекватна заштита основним правима, као и да су постојали одговарајући контролни механизми те заштите.

Приликом одређивања првобитног домашаја доктрине еквивалентне заштите на начин утврђен одлуком у предмету *Мелчерс* важно је напоменути да је доктрина установљена у случају где се радило о оцени усклађености националног акта државе чланице којим се вршило спровођење комунитарног права, у погледу којег нису постојала дискрециона овлашћења на страни националних власти. На другом месту, предмет спровођења у дотичном случају је био акт секундарног законодавства Европске уније.⁴⁵

Критика се упућује одлуци у предмету *Мелчерс*, пре свега, због тога што услови потребни за утврђивање постојања еквивалентне заштите људских права у комунитарном поретку нису били до краја исцрпно формулисани. Недостатак резоновања у предмету *Мелчерс* огледао се и у томе што је установљен низак праг за испуњеност услова постојања еквивалентне заштите основних права у комунитарном поретку, који је даље водио фаворизовању комунитарног система у односу на националне системе држава.⁴⁶ Тачније, доследна примена *Мелчерс*

⁴³ У предмету *Мелчерс* у улози подносиоца представке јавила се компанија која је изнела да су националне власти Немачке при наплати казне, коју је Европска комисија одредила, а ЕСП потврдио, повредиле неколико права подносиоца, између осталог, прекршили и претпоставку невиности зајемчену чланом 6 Европске конвенције. Видети L. Šaltinyte, op.cit., 186.

⁴⁴ *Melchers & Co. v. Germany*, представка бр. 13258/87, одлука о прихватљивости од 9. фебрура 1990, пара. 138–147. наведено према L. Scheeck, “The Relationship between” ..., 858.

⁴⁵ Factsheet, Case-law concerning the European Union, January 2013, 2, http://www.echr.coe.int/Documents/FS_European_Union_ENG.pdf, приступ: 25. 07. 2024.

⁴⁶ Тако се у конкретном случају постојање политичке декларације комунитарних институција, праћене праксом ЕСП у области поштовања људских права сматрало довољним за испуњеност

доктрине водила би ка томе да комунитарне мере у великом броју случајева, за разлику од националних, измичу контроли Европске комисије за људска права у погледу усклађености са одредбама Европске конвенције. Упркос бројним критикама упућеним одлуци у предмету *Мелчерс*, након ње је донето још неколико одлука у којима је Европска комисија за људска права следила тзв. *Мелчерс* доктрину. Доношењем тих одлука, које је наступило крајем 90-тих година прошлог века, завршава се почетна развојна етапа доктрине еквивалентне заштите.

Заокрет је извршен крајем 90-тих, када наступа нова фаза доношењем, од стране Великог већа у истом дану, пресуда у предмету *Вејт и Кенеди против Немачке и Бир и Рејен*⁴⁷ и *Мејјус*.⁴⁸ Ове пресуде одражавају нови приступ Европске комисије за људска права, која почиње да се оглашава надлежном и упушта у мериторно одлучивање поводом истакнутих захтева. У оквиру ове групе случајева, по свом значају издваја се пресуда у предмету *Мејјус* у којој је Велико веће, по први пут, захтев усвојило као основан утврдивши повреду Европске конвенције.⁴⁹

Једну од основних специфичности случаја *Мејјус* представља чињеница да се у датом случају Европски суд суочио са повредом Европске конвенције која је извршена спровођењем акта у рангу примарног законодавства тада постојеће Европске заједнице.⁵⁰ Управо природа акта који се спроводио побијаном националном мером је определила даљи ток поступка, будући да акти примарног законодавства ЕУ не могу да се јаве као предмет спора пред ЕСП. Имајући у виду потпуно одсуство могућности судске контроле аката примарног законодавства пред ЕСП, Европски суд је установио, по први пут, у својој историји да правни поредак ЕУ, у конкретном случају, није пружио заштиту праву да се учествује на изборима за Европски парламент, која би била еквивалентна заштити коју у том погледу пружа Европска конвенција. Стога се, у датом предмету, даље упустио

дотичног теста.

⁴⁷ *Waite and Kennedy v. Germany* представка бр. 26083/94, пресуда од 18. фебруара 1999; *Beer and Regan v. Germany*, представка бр. 28934/95, пресуда од 18. фебруара 1999. Предмети се односе на радне спорове који су покренути против Европске свемирске агенције. Видети L. Šaltinyte, op.cit., 188;

⁴⁸ Грађанка Велике Британије, настањена на Гибралтару навела је да је претрпела повреду права на слободне изборе услед тога да Велика Британија није организовала изборе за Европски парламент на територији Гибралтара. Case-law concerning the European Union, January 2013, 3, http://www.echr.coe.int/Documents/FS_European_Union_ENG.pdf, приступ: 15. 07. 2024.

⁴⁹ C. Costello, "The Bosphorus Ruling of the European Court of Human Rights: Fundamental Rights and Blurred Boundaries in Europe", *Human Rights Law Review*, 6(1), 2006, 93.

⁵⁰ Акт у питању био је Акт Европске комисије о непосредним изборима за Европски парламент од 1976. године. Иако је он био заснован на Оснивачким уговорима, за његову пуноваженост била је потребна његова ратификација од стране свих држава чланица. Стога је окарактерисан као *sui generis* акт примарног права, тачније по речима Европског суда у пара. 33. пресуде као комунитарни акт који није „нормалан”, већ представља „уговор у оквиру комунитарног поретка”. Видети F. van den Berghe, "The EU and Issues of Human Rights Protection: Same Solutions to More Acute Problems?", *European Law Journal*, 16(2), 2010, 123.

у мериторно разматрање усклађености оспорених мера са одредбама Европске конвенције.⁵¹

Доношење пресуде у предмету *Мејџјус*, међутим, није значајно допринело јасном прецизирању спектра ситуација у којима Европски суд може да се прогласи надлежним да приступи контроли усклађености аката којима се спроводи право ЕУ са одредбама Европске конвенције. Наиме, није разјашњено да ли се развијена доктрина примењује једино при контролисању аката примарног права, или и секундарног права, као и да ли је одсуство дискреционих овлашћења на страни националних власти нужан предуслов за њену примену. Значај пресуде у предмету *Мејџјус* огледа се, пре свега, у томе да је Европски суд, у том случају, утврдио да поредак ЕУ не пружа еквивалентан ниво заштите, као и у чињеници да је у датом случају, по први пут, установљена повреда Европске конвенције извршена националном мером којом се спроводи право ЕУ. Осим тога, овом пресудом Европски суд самоиницијативно приступа измени своје надлежности, овлашћујући себе да примењује Европску конвенцију поступајући у првостепеној инстанци.⁵²

Након пресуде у предмету *Мејџјус*, Европски суд је избегавао да заузме јасан став у погледу услова потребних за примену доктрине еквивалентне заштите, настојећи да могуће избегава то питање утврђујући поднеске неприхватљивим по другим основима.⁵³ Међутим, његово суочавање са питањем садржине ове доктрине коначно се као неизбежно поставило у предмету *Босфорус*.⁵⁴ Иако су се стране пред Европским судом, у предмету *Босфорус*, упорно позивале на одлуку у предмету *Мелчерс*, Европски суд је изричито одступио од *Мелчерс* доктрине, истакавши да у конкретном случају „обим одговорности тужене државе залази у меритум жалбе по члану 1 Протокола бр. 1”, те да се стога представка не одбацује већ се предмет узима у мериторно разматрање.⁵⁵ Одступање од *Мелчерс* доктрине је ипак било само делимично, будући да Европски суд у предмету *Босфорус* при даљем развијању доктрине еквивалентне заштите, полази од су-

⁵¹ Тачније, једино је тужилац у поступку употребио синтагму „еквивалентна заштита”, а не и Европски суд. Видети пара. 27. Раније цитиране пресуде у предмету *Matthews v. the United Kingdom*, наведено према S. Douglas-Scott, “Tale of Two Courts: Luxembourg, Strasbourg and the Growing European Human Rights Acquis”, *Common Market Law Review*, 43(3), 2006, 637.

⁵² T. King, “Ensuring Human Rights Review of Intergovernmental Acts in Europe”, *European Law Review*, 25(1), 2000, 87.

⁵³ C. Costello, *op.cit.*, 94.

⁵⁴ У овом предмету је подносилац тврдио да је тужена држава привременом запленом ваздухоплова, који је подносилац изнајмио, повредила његова права зајемчена чланом 1 Протокола бр. 1. Наиме, авион који је турска компанија *Босфорус* изнајмила од Југословенског аеротранспорта, тачније националне авио-компаније бивше Југославије су запелнили ирски национални органи 1993. године на основу Уредбе Заједнице којом се спроводе санкције Уједињених нација против Савезне Републике Југославије. Видети *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret AS v. Ireland*, представка бр. 45036/98, пресуда од 30. јуна 2005.

⁵⁵ Видети раније цитирану пресуду у предмету *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret AS v. Ireland*, пара. 138.

штинских елемената доктрине установљене у предмету *Мелчерс*. Стога, кључни концепт и даље представља утврђивање да ли се у оквиру друге релевантне организације пружа еквивалентан ниво заштите основним правима.

Значај пресуде у предмету *Босфорус* се, између осталог, огледа у томе што се њоме настоји да се прецизира област примене доктрине еквивалентне заштите, као и што се, по први пут, уводи оборива претпоставка усклађености са Европском конвенцијом од стране тужене државе у случају постојања еквивалентне заштите, која се назива претпоставком „еквивалентне заштите” и заснива се на тзв. два стуба: материјалноправном и процесноправном захтеву еквивалентности заштите. Материјалноправни стуб подразумева да је „еквивалентна заштита” основних права обезбеђена једино уколико таква заштита постоји у оквиру друге организације у погледу битних јемстава која се пружају (тзв. 1. стуб), док се процесноправни стуб односи на захтеве у погледу механизма који треба да се примењују да би се заштита људских права која се у оквиру те друге организације обезбеђује сматрала еквивалентном (тзв. 2. стуб).⁵⁶

Пресудом у предмету *Босфорус* домашај доктрине веома се уско одређује што донекле умањује њен значај, будући да се њена примена предвиђа једино у погледу ограниченог броја случајева. Реч је о случајевима код којих надлежан национални орган „није имао никаква реална дискрециона овлашћења”, као и о ситуацијама које се односе „на одредбе права Европске заједнице, тачније првог стуба Европске заједнице”, а не и на ЕУ у целини.⁵⁷ Наиме, захтевање „одсуства дискреционог овлашћења на страни државе чланице” као предуслова за примену доктрине еквивалентне заштите, који је био већ наговештен у ранијим пресудама, а у *Босфорус*-у изричито потврђен, делује исправно и логички утемељено. То се објашњава тиме да је држава чланица, у датим случајевима, лишена могућности да једнострано измени или да укине дати акт, као уосталом и да одбије његову примену. Стога, држава чланица није „у потпуности” одговорна за своје поступање, па се може ослободити одговорности, уколико се у оквиру друге организације чији је члан, у датом случају ЕУ, обезбеђује еквивалентни ниво заштите људских права. Дакле, тиме се олакшава позиција туженог, будући да његова одговорност не постоји у случају пружања еквивалентног нивоа заштите у оквиру другог система.⁵⁸

С друге стране, национални акти којима се спроводи право ЕУ, а који укључују дискрециона овлашћења, су увек подложни судској контроли Европског суда у погледу усклађености са Европском конвенцијом, дакле, у истој мери и на исти начин као и национални акти држава уговорница Европске конвенције, тј. акти којима се не спроводи право ЕУ. У том контексту, у доктрини сасвим оправдано преовлађује схватање да доктрина еквивалентне заштите, на начин на који је конципирана у предмету *Босфорус*, не би требало да „надживи”

⁵⁶ C. Costello, *op.cit.*, 111.

⁵⁷ F. van den Berghe, *op.cit.*, 119.

⁵⁸ J. Christoffersen, *op.cit.*, 341.

приступање ЕУ Европској конвенцији. Наиме, у супротном, уколико би Европски суд, након приступања, наставио са применом претпоставке о постојању еквивалентне заштите у правном поретку ЕУ, дошло би до фаворизовања поретка ЕУ у односу на друге националне системе страна уговорница, будући да се у погледу националних поредака не примењује дотична претпоставка, већ се сви национални акти држава уговорница који се не тичу спровођења права ЕУ, без изузетака, подвргавају судској контроли Европског суда.⁵⁹ Последице таквог нереално високог степена уважавања интегритета судског система ЕУ, огледале би се у онемогућавању остваривања сврхе и циља приступања, будући да би дошло до потпуне „недодирљивости” система ЕУ у погледу контроле усклађености националних аката којима се спроводи право ЕУ, а који не остављају државама уговорницама дискрециона овлашћења, са Европском конвенцијом.

Даље, *Босфорус* доктрина трпи и додатне критике, пре свега, по два основа. На првом месту, ради се о томе да се у предмету *Босфорус* установљава претпоставка „еквивалентне заштите” која је веома тешко оборива, па се доказивање високо постављеног стандарда „очигледне мањкавости” заштите одређеног права у поретку ЕУ показало тешким у пракси. На другом месту, приговара се апстрактном и површном карактеру контроле која је извршена у предмету *Босфорус*, због тога што се до закључка о постојању еквивалентне заштите у оквиру друге релевантне организације, дошло без конкретног залажења у питање квалитета заштите одређеног права који се јавља као предмет побијања у оквиру правног поретка ЕУ, што свакако води произвољности судског закључивања.⁶⁰

Европски суд након доношења пресуде у предмету *Босфорус* по правилу није налазио да је заштита пружена одређеном праву у оквиру друге релевантне организације била очигледно мањкава, те није долазило до обарања претпоставке „еквивалентне заштите”. Стога, дата доктрина и даље представља, условно говорећи, непробојни штит који значајно отежава контролу усклађености недискреционих националних аката којима се спроводи право ЕУ са одредбама Европске конвенције од стране Европског суда. Међутим, и поред постојања овог ограничења које се спроводи посредством тешко обориве претпоставке еквивалентне заштите, сматра се да доктрина еквивалентне заштите не спречава приближавање судова, будући да су оба суда надлежна да пресуђују у свим случајевима, без изузетака, када се као предмет оспоравања појављују национални акти којима се спроводи право ЕУ, а који укључују дискрециона овлашћења држава чланица.

Остаје да се види да ли ће, сходно предлогу дела научне мисли, будућа пракса Европског суда дати основа за даље проширење домаћаја доктрине еквивалентне заштите, на тај начин што би се Европски суд огласио надлежним

⁵⁹ P. van Dijk et al, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Intersentia, Oxford 2006, 183.

⁶⁰ C. Costello, 103.

у погледу вршења контроле усклађености аката органа ЕУ који не захтевају имплементацију са одредбама Европске конвенције.⁶¹ Пресуда Европског суда у предмету *Коноли*⁶² противи се таквој еволуцији, која би несумњиво довела до додатног проширења области преклапања надлежности два суда, што би се даље негативно одразило на степен правне сигурности појединаца у оквиру европског поретка заштите људских права. Тиме би се додатно актуелизовао проблем неусаглашених јуриспруденција два суда.

3. Покушаји приступања Европске уније Европској конвенцији о људским правима

Упркос томе што је идеја приступања била заговарана у европским политичким и научним круговима од краја седамдесетих година прошлог века, она још увек није заживела у пракси. Представљена сложеност процеса усвајања и ступања на снагу Споразума о приступању указује на адекватност метафоре о постојању „дугачког и трновитог” пута који води до успешног спровођења механизма приступања.⁶³ Скептицизам који је присутан по питању остваривости идеје приступања објашњава се тиме да су се покушаји њене реализације, током последњих пола века, већ неколико пута показали неуспешним.

У том контексту је, на првом месту, значајно напоменути да је Комисија у свом Извештају из 1976. године истакла да не постоји потреба за приступањем, будући да се основна људска права која су зајемчена Европском конвенцијом у комунитарном систему признају као опште обавезујућа независно од увођења механизма приступања.⁶⁴ Три године касније, она је изменила свој став предложивши у Меморандуму из 1979. године примену модела приступања Европској конвенцији.⁶⁵ Будући да дати предлог Комисије у току осамдесетих није наишао на реакције у европској јавности, Комисија га је поновила десет година касније. Том приликом затражила је од Савета да јој одобри да преговара о Споразуму о приступању са Саветом Европе. Савет се тим поводом обратио ЕСП како би прибавио његово мишљење о томе да ли постоји надлежност Европске заједнице

⁶¹ *Ibid.*, 108.

⁶² *Connolly v. 15 Member States of the European Union*, представка бр. 73274/01, пресуда од 9. децембра 2008. године.

⁶³ С. Murphy, On the Rocky Road to Accession: Final Draft of EU's Accession Agreement to ECHR Approved, 12 April 2013, <http://europeanlawblog.eu/?p=1680>, приступ: 15. 07. 2024.

⁶⁴ “The Protection of Fundamental Rights as Community Law is Created and Developed”, Report of the Commission submitted to the European Parliament and the Council. COM (76) 37 final, 4 February 1976. Bulletin of the European Community, Supplement 5/76, пара. 28.

⁶⁵ Commission, Memorandum on the Accession of the European Communities to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, adopted on 4 April 1979, EC Bulletin Supplement 2/79.

за приступање Европској конвенцији на основу УЕУ.⁶⁶ Мишљење које је дао ЕСП је заправо довело до првог озбиљног неуспеха реализације идеје приступања деведесетих година прошлог века.

ЕСП је, наиме, у свом Мишљењу 2/94 изричито утврдио да не постоји надлежност Европске заједнице да приступи Европској конвенцији, будући да из одредби уговора произилази да се „ни једном одредбом датог Уговора не преносе комунитарним институцијама било каква општа овлашћења за усвајање прописа о људским правима, као ни за закључивање међународних конвенција у датог области”.⁶⁷ У том погледу, ЕСП даље посебно наглашава да приступање Европске заједнице Европској конвенцији претпоставља увођење измене од суштинског значаја у постојећи комунитарни систем заштите људских права која би повлачила далекосежене и радикалне институционалне импликације, те закључује да измена Оснивачких уговора представља нужан предуслов за успешно спровођења механизма приступања.⁶⁸ Поменуто становиште које је ЕСП заузео у Мишљењу 2/94 је било уважено приликом израде предлога Уговора о Уставу ЕУ, те су његова решења била конципирана сходно датом мишљењу.⁶⁹

Предлог Уговора о Уставу ЕУ доживео је неуспех на референдуму. С обзиром на то да је већ у време његове израде постојала општа сагласност у погледу неопходности увођења механизма приступања ЕУ Европској конвенцији, не чуди што је одредба из датог предлога, готово у потпуности преузета накнадним Уговором из Лисабона.⁷⁰ Тако, члан 6 став 2 новог УЕУ експлицитно формулише јасан правни основ за приступање, прописујући да „Европска унија приступа Европској конвенцији”. Насупрот строго утврђеној обавези садржаној у поменутом члану 6 став 2 новог УЕУ, чланом 17 Протокола број 14 којим се мења члан 59 став 2 Европске конвенције предвиђа се само могућност приступања, увођењем формулације да „Европска унија може да приступи”.⁷¹

Да би се успешно реализовао механизам приступања било је потребно да се, након фазе формулисања јасног правног основа у актима ЕУ и Савета Европе, савладају и преостале деонице „дугачког и трновитог пута” ка приступању на којима би Споразум о приступању требало да буде закључен и ступи на снагу. Иако је на почетку била исказана спремност на обе стране за што хитнијим

⁶⁶ Видети Moriarty, “EC Accession to the ECHR”, *Hibernian Law Journal*, 1, 2001.

⁶⁷ Мишљење 2/94 Суда правде, *Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, од 28. марта 1996. године, ECR 1996, I-01759, пара. 27, 36.

⁶⁸ Исто, пара. 34–35.

⁶⁹ F. van den Berghe, *op. cit.*, 149.

⁷⁰ X. Groussot, T. Lock, L. Pech, *EU Accession to the European Convention on Human Rights: A Legal Assessment of the Draft Accession Agreement of 14 October 2011*, Policy Paper, Foundation Robert Schuman, European Issues, n. 218, 7 November 2011, <http://www.robert-schuman.eu/en/doc/questions-d-europe/qe-218-en.pdf>, приступ: 23. 08. 2024.

⁷¹ В. Ђорић Ерић, „Приступање Европске уније Европској конвенцији”, Европско законодавство, 37–38, 2011, 319–323.

поступањем, Споразум о приступању није закључен ни по истеку три године од почетка преговора, тачније тек је у априлу 2013. године била обострано прихваћена садржина Закључног нацрта Споразума о приступању.

Свакако је реч о једном веома осетљивом механизму чије успешно спровођење захтева дуготрајан и сложен процес у оквиру којег је потребно решити бројна политичка и правна питања. Најпре, након објављивања Закључног нацрта Споразума о приступању било је потребно прибављање мишљење Суда правде ЕУ о томе да ли је предвиђени споразум сагласан одредбама Оснивачких уговора.⁷² Уколико Суд правде ЕУ да негативно мишљење, што се и догодило у конкретном случају у децембру 2014. године, предвиђени споразум може ступити на снагу једино уколико се након поновних преговора дати акт измени или уколико се, што се чини мање вероватним решењем, приступи ревизији Оснивачких уговора.

Управо због негативног става који је Суд правде ЕУ заузео у Мишљењу 2/13 у погледу усаглашености Нацрта споразума о приступању ЕУ Европској конвенцији о људским правима са Оснивачким уговорима, процесу приступања се не назире скори крај. Наиме, питање приступања је поново актуелизовано и то баш симболично у години седамдесетогодишњег јубилеја од потписивања Европске конвенције, тачније након нешто мање од пола века од када је Комисија указала на потребу за приступањем ЕУ Европској конвенцији. Наиме, у септембру 2020. године, Савет Европе и Европска комисија су дали заједничку изјаву о наставку преговора о приступању, којој је претходила иницијатива Европске комисије за наставаком преговора, праћена исказаном спремности од стране Савета у октобру 2019. године да приступи наставку преговора о приступању.⁷³ Након тога, стигла је и потврда од Савета Европе о наставку преговора који су се одвијали у оквиру „Групе 46 + 1” која окупља све државе чланице Савета Европе и ЕУ и били закључени на техничком нивоу у марту 2023. године. Дати преговори враћају наду у остваривост идеје приступања будући да се у току њих водило рачуна о уважавању закључака из Мишљења 2/13 о усаглашености Нацрта споразума о приступању ЕУ Европској конвенцији о људским правима са Оснивачким уговорима из децембра 2014. године у којем је између осталог наведено да би иницијална решења из нацрта споразума негативно утицала на специфичне карактеристике и аутономију права ЕУ, као и да би потенцијално водила повреди члана 344 УФЕУ. Чак и уколико Суд правде ЕУ овај пут да позитивно мишљење о новом нацрту споразума о приступању потребно је преузети

⁷² “Milestone Reached in Negotiations on Accession of EU to the European Convention on Human Rights”, Press release - DC041(2013), Strasbourg, 05. 04. 2013. [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=DCPR041\(2013\)&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=F5CA75&BackColorIntranet=F5CA75&BackColorLogged=A9BACE](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=DCPR041(2013)&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=F5CA75&BackColorIntranet=F5CA75&BackColorLogged=A9BACE), приступ: 10. 08. 2024.

⁷³ V. Ćorić, A. Knežević Bojović, “Autonomous concepts and *Status Quo* Method: Quest for Coherent Protection of Human Rights before European Supranational Courts”, *Strani pravni život*, 64(4), 2020, 28–29.

још низ временски захтевних корака и савладати препреке на путу реализације идеје приступања који укључују једногласну одлуку Савета, сагласност Европског парламента, даље одобравање одлуке од стране држава чланица ЕУ сходно њиховим уставним прописима, као и ратификацију постигнутог споразума о приступању од стране свих 47 држава уговорница.⁷⁴

Закључак

Већ у почетним годинама формирања Савета Европе и ЕЗУЧ указивало се на опасност од настанка европске фрагментације до које може да доведе умножавање европских организација. Иако Иднов план којим се предлагало ремоделирање Савета Европе, како би се настојали избећи проблеми неусклађеног деловања европских организација, није био прихваћен, он је остао упамћен као зачетник идеје приступања у то време, још увек неоформљене ЕЗУЧ, тек успостављеном Савету Европе. Наредне две деценије протекле су у узајмном уважавању два суда, чије се надлежности нису укрштале. Постојеће разлике између њих потврђивале су, у то време, тезу о симболичној подели на две Европе: „Европу људских права” оличену у Савету Европе и „економску Европу” представљену кроз ЕУ.

Ипак, путање два суда су последњих пет деценија почеле да се приближавају, услед проширења њихових надлежности. ЕСП је проширивању своје надлежности посредством процесуирања повреда људских права, па и ослањања на Европску конвенцију почео да приступа применом судијског активизма крајем шездесетих година прошлог века. Тиме је утро пут даљим изменама Оснивачких уговора и допринео „озакоњењу” поштовања основних права и ширењу надлежности ЕСП у домену њихове заштите. Као својеврсна реакција на ширења надлежности ЕСП, наступило је залажење Европског суда у правни поредак ЕУ. Дакле, Европски суд је на постепено ширење надлежности ЕСП, одговарао истом мером – ширењем сопствених прерогатива и задирањем у правни поредак ЕУ. Укратко, од момента оснивања Европске економске заједнице, аутоматски се сужавала надлежност Европског суда по питању бројних области јавног деловања сваки пут када је долазило до ширења надлежности ЕУ.

Сусрет два суда омогућен је захваљујући представкама подношеним Европском суду седамдесетих година 20. века, а у којима се захтевало испитивање усклађености комунитарних аката са стандардима из Европске конвенције. Приступ Европског суда у тим предметима био је усмерен ка омогућавању такве контроле и он се у литератури назива покушајем реализације *de facto* приступања.

⁷⁴ T. Lock, “End of an Epic? The Draft Agreement on the EU’s Accession to the ECHR”, *Yearbook of European Law*, 31(1), 2012, 165.

Заснивао се на увођењу начела продужене одговорности којим се истицало да „претходно преузете обавезе” држава уговорница имају „продужено дејство”, те морају да наставе да се поштују, без обзира на даља учлањења.

Европски суд је такође развио и доктрину еквивалентне заштите којом је умањио домашај начела продужене одговорности. Суштина доктрине еквивалентне заштите огледала се у томе да се повреда Европске конвенције која је извршена националном мером којом се спроводи право ЕУ неће приписати држави уговорници уколико је у погледу датог повређеног права обезбеђен еквивалентни ниво заштите у оквиру друге организације. Иако се дата доктрина симболично описује као непробојни штит који отежава контролу усклађености недискреционих националних аката којима се спроводи право ЕУ са одредбама Европске конвенције од стране Европског суда, битно је имати у виду да ова доктрина није спречила приближавање судова, будући да су оба суда надлежна да пресуђују у свим случајевима, без изузетака, када се као предмет оспоравања појављују национални акти којима се спроводи право ЕУ, а који укључују дискрециона овлашћења држава чланица.

Даље, имајући у виду колебљивост контура ове доктрине, остаје да се види да ли ће будућа пракса Европског суда дати основа за додатна проширења области преклапања надлежности два суда, што би се даље негативно одразило на степен правне сигурности појединаца у оквиру европског поретка заштите људских права. Свакако, анализирана пракса оба суда указује да проблем неусаглашености у областима у којима постоји преклапање надлежности два суда није успео да се у потпуности отклони кроз судијски активизам, па ни сукцесивне измене Оснивачких уговора. Стога је потребно уложити додатне напоре ка развоју усаглашености у европском поретку заштите људских права ангажовањем на успешном окончању процеса приступања. Управо се као кључан разлог за потребу за наставком преговора у званичним документима Савета Европе и ЕУ из 2019. године наводи то да приступање има за циљ изградњу „кохерентности и усклађености” између ЕУ и система успостављеног Европском конвенцијом, потврђујући на тај начин да полувековни проблем неусаглашености још увек није превазиђен. Временска захтевност коју процес приступања подразумева као и досадашњи неуспеси на путу његове реализације требало би да подстакну европске актере на истрајност на путу решавања вишедеценијског проблема, као и на подсећање због чега све претходни напори нису дали резултате.

Литература

- Arnall, Anthony. *The European Union and its Court of Justice*. Oxford: Oxford EC Law Library, 2006.
- Berghe, van den Frederic. “The EU and Issues of Human Rights Protection: Same Solutions to More Acute Problems?”. *European Law Journal*, 16(2), 2010, 112–157.
- Betten, Lammy, and Nicholas Grief. *EU Law and Human Rights*. London. Longman, 1998.
- Bultrini, Antonio. „La Responsabilité des Etats Membres de l’Union européenne pour les Violations de la Convention Européenne des Droits de l’homme imputables au Système communautaire”. *Revue Trimestrielle des Droits de l’homme*, 1, 2002, 5–43.
- Вучић, Михајло. „Европско правосудно раскршће – однос између Европског суда правде и Европског суда за људска права у светлу Лисабонског уговора”. *Евројско законодавство*, 37–38, 2011, 307–317.
- Guild, Elspeth, and Guillaume Lesieur. *The European Court of Justice on the European Convention on Human Rights: Who Said What, When?*. London: Springer, 1998.
- Groussot, Xavier, Tobias Lock, and Laurent Pech. *EU Accession to the European Convention on Human Rights: A Legal Assessment of the Draft Accession Agreement of 14 October 2011*. Policy Paper, Foundation Robert Schuman, European Issues, no. 218, 7 November, 2011, <http://www.robert-schuman.eu/en/doc/questions-d-europe/qe-218-en.pdf>, приступ: 23. 07. 2024.
- Dauses, A. Manfred. “The Protection of Fundamental Rights in the Community Legal Order”. *European Law Review*, 10(6), 1985, 398–419.
- Delegation of the European Union to the Council of Europe, Major progress on the path to EU accession to the ECHR: Negotiations concluded at technical level in Strasbourg, 31. 03. 2023, https://www.eeas.europa.eu/delegations/council-europe/major-progress-path-eu-accession-echr-negotiations-concluded-technical-level-strasbourg_en?s=51. приступ: 15. 09. 2024.
- Dijk, van Pieter et al. *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*. Oxford: Intersentia, 2006.
- Dijk, van Pieter. “Comments to the Accession of the European Union/European Community to the European Convention on Human Rights”, 20 August 2007, http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/dv/van_dijk_accession_echr_/van_dijk_accession_echr_en.pdf. приступ: 11. 08. 2024.
- Dinan, Desmond. *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2005.
- Douglas-Scott, Sionaidh. “Tale of Two Courts: Luxembourg, Strasbourg and the Growing European Human Rights Acquis”. *Common Market Law Review*, 43(3), 2006, 629–665.
- Ерић Ђорић, Весна. „Приступање Европске уније Европској конвенцији”. *Евројско законодавство*, 37–38, 2011, 318–329.

- King, Toby. "Ensuring Human Rights Review of Intergovernmental Acts in Europe". *European Law Review*, 25(1), 2000, 79–88.
- Крстић, Ивана, и Танасије Маринковић. *Евројско љраво људских љрава*. Београд: Савет Европе, 2016.
- Lock, Tobias. "The ECJ and the ECtHR: The Future Relationship between the Two European Courts". *The Law and Practice of International Courts and Tribunals*, 8, 2009, 375–398.
- Lock, Tobias. "End of an Epic? The Draft Agreement on the EU's Accession to the ECHR". *Yearbook of European Law*, 31(1), 2012, 162–197.
- "Milestone Reached in Negotiations on Accession of EU to the European Convention on Human Rights". Press release – DC041(2013), Strasbourg, 05. 04. 2013. [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=DC_PR041\(2013\)&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=F5CA75&BackColorIntranet=F5CA75&BackColorLogged=A9BACE](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=DC_PR041(2013)&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=F5CA75&BackColorIntranet=F5CA75&BackColorLogged=A9BACE), приступ: 10. 07. 2024.
- Moriarty, Brid. "EC Accession to the ECHR". *Hibernian Law Journal*, 1, 2001, 13–29.
- Murphy, Ciara. On the Rocky Road to Accession: Final Draft of EU's Accession Agreement to ECHR Approved, 12 April 2013, <http://europeanlawblog.eu/?p=1680>, приступ: 15. 07. 2024.
- Ракић, М. Бранко. *За Евроју је љољредно време, о љреурањеном љокушају усљо-сљављања евројске љолијичке инљејрације*. Београд: Правни факултет, Центар за издаваштво и информисање, 2009.
- Ракић, М. Бранко. „Фрагментација међународног права и европско право – на Западу нешто ново”. *Анали ПФБ*, 1, 2009.
- Rosas, Allan. "Fundamental Rights in the Luxembourg and Strasbourg Courts". In: *The EFTA Court: Ten Years on*, eds. C. Baudenbacher, T. Orlygsson, P. Tresselt. Oxford: Hart Publishing, 2005. 163–176.
- Spielmann, Dean. "Human Rights Case Law in the Strasbourg and Luxembourg Courts: Conflicts, Inconsistencies, and Complementarities". In: *The EU and Human Rights*, eds. P. Alston, M. R. Bustelo, J. Heenan. New York: Oxford University Press, 1999, 757–781.
- Schutter, De Oliver, Olivier L'Hoest. „La Cour européenne des Droits de l'Homme juge du droit communautaire: Gibraltar, L'Union européenne et la Convention Européenne des Droits de l'Homme”. *Cahiers de Droit Européen*, 1–2, 2000, 141–214.
- Scheeck, Laurent. "The Relationship between the European Courts and Integration through Human Rights". *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 65, 2005, 837–885.
- Thym, Daniel. "Charter of Fundamental Rights: Competition of Consistency of Human Rights Protection in Europe". *Finnish Yearbook of International Law*, 11, 2002, 11–36.
- Turner, Catherine. "Human Rights Protection in the European Community: Resolving Conflict and Overlap between the European Court of Justice and the European Court of Human Rights". *European Public Law*, 5(3), 1999, 453–470.

- “The Protection of Fundamental Rights as Community Law is Created and Developed”, Report of the Commission submitted to the European Parliament and the Council. COM (76) 37 final, 4 February 1976. Bulletin of the European Community, Supplement 5/76.
- Ćorić, Vesna, i Ana Bojović Knežević. “Autonomous concepts and *Status Quo* Method: Quest for Coherent Protection of Human Rights before European Supranational Courts”, *Strani pravni život*, 64(4), 2020, 27–40.
- Factsheet, Case-law concerning the European Union, January 2013, http://www.echr.coe.int/Documents/FS_European_Union_ENG.pdf, приступ: 25. 07. 2024.
- Foster, Nigel. “The European Court of Justice and the European Convention for the Protection of Human Rights”. *Human Rights Law Journal*, 8, 1987, 258–281.
- Harmsen, Robert. “National Responsibility for European Community Acts under the European Convention on Human Rights: Recasting the Accession Debate”. *European Public Law*, 7, 2001, 625–649.
- Charter of Fundamental Rights of the European Union, *Official Journal of the European Union* 2007/C 303/01, 14. 12. 2007.
- Christoffersen, Jonas. *Fair Balance, A Study of Proportionality, Subsidiarity and Primarity in the European Convention on Human Rights*, 2008. [www.humanrights.dk/files/pdf/Disputats%20_Endelig%202008%2004%2017_%20\(2\).pdf](http://www.humanrights.dk/files/pdf/Disputats%20_Endelig%202008%2004%2017_%20(2).pdf), приступ: 10. 07. 2024.
- Case-law concerning the European Union, January 2013, http://www.echr.coe.int/Documents/FS_European_Union_ENG.pdf, приступ: 15. 07. 2024.
- Costello, Cathryn. “The Bosphorus Ruling of the European Court of Human Rights: Fundamental Rights and Blurred Boundaries in Europe”. *Human Rights Law Review*, 6(1), 2006, 87–130.
- Commission, Memorandum on the Accession of the European Communities to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, adopted on 4 April 1979, EC Bulletin Supplement 2/79.
- Wilde, Ralph. “Enhancing Accountability at the International Level: The Tension Between International Organization and Member State Responsibility and the Underlying Issues at Stake”. *ILSA Journal of International & Comparative Law*, 12(1), 2006, 395–415.
- Wildhaber, Luzius. “The ECHR and International Law”, *International and Comparative Law Quarterly*, 56(2), 2007, 217–231.
- Šaltinyte, Loreta. “European Union Accession to the European Convention on Human Rights: Stronger Protection of Fundamental Rights in Europe”, *Jurisprudence*, 120(2), 2010, 177–196.

Судска пракса

- Пресуда у предмету бр. 1/58, *Stork v. High Authority*, од 4. фебруара 1959. године, ECR 1959.
- Пресуда у предмету бр. 26/69, *Stauder v. City of Ulm*, од 12. фебруара 1969. године, ECR 1969.
- Пресуда у предмету бр. 4/73, *Nold KG v. Commission*, од 14. маја 1974. године, ECR 1974.
- Пресуда у предмету бр. 36/75, *Roland Rutili v. Ministre de l'intérieur*, од 28. октобра 1975. године, ECR 1975, 01219.
- Пресуда у предмету бр. 222/84, *Marguerite Johnston v. Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary*, од 15. маја 1986, ECR 1986, 1651.
- Пресуда у предмету бр. 222/86, *Unectef v. Georges Heylens and Others*, од 15. октобар 1987. године, ECR 1987, 4117.
- Пресуда у предмету бр. 13/94, *P v. S and Cornwall County Council*, од 30. априла 1996. године, ECR 1996, I-2143.
- Confédération Française Démocratique du Travail v. the European Communities, alternatively their Member States jointly and severally*, представка бр. 8030/77, одлука о прихватљивости од 10. јула 1978.
- Etienne Tête v. France*, представка бр.11123/84, одлука о прихватљивости од 09. септембра 1987.
- Matthews v. the United Kingdom*, представка бр. 24833/94, пресуда од 18 фебруара 1999.
- Melchers & Co. v. Germany*, представка бр. 13258/87, одлука о прихватљивости од 9. фебруара 1990.
- Waite and Kennedy v. Germany* представка бр, 26083/94, пресуда од 18. фебруара 1999.
- Beer and Regan v. Germany*, представка бр. 28934/95, пресуда од 18. фебруара 1999.
- Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret AS v. Ireland*, представка бр. 45036/98, пресуда од 30. јуна 2005.
- Connolly v. 15 Member States of the European Union*, представка бр. 73274/01, пресуда од 9. децембра 2008. године.
- Мишљење 2/94 Суда правде Европске уније, *Accession by the Community to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, од 28. марта 1996. године, ECR 1996, I-01759.